
ГРАВЕТ ПОДНІСТРОВ'Я. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

І. О. Борзіяк, Л. В. Кулаковська

У статті висвітлюються проблеми утворення і розвитку верхньопалеолітичних комплексів басейну Дністра, які належать до граветського шляху розвитку.

Нині в Подністров'ї відомо і частково досліджено понад 300 верхньопалеолітичних пам'яток, які належать до гравету¹. Серед них всесвітньовідомі багатощарові стоянки Молодове V та Молодове I (верхньопалеолітичні шари), Кормань IV (верхньопалеолітичні шари), Атаки, Вороновиця, Бабин I, Оселівка та ін. (Україна), та Косоуци, Підгір'я та ін. (Молдова). Саме дністровські верхньопалеолітичні багатощарові пам'ятки стали основою для перших і, вочевидь, найбільш вдалих розробок схеми розвитку верхнього палеоліту Східної Європи².

Ці розробки базувалися на поширеній у той час стадіальній концепції розвитку верхнього палеоліту на прильодовикових просторах Європи. Багатоступінчасті схеми розвитку верхнього палеоліту Подністров'я П. Й. Борисковського та О. П. Черниша значною мірою сприяли розумінню процесу поступового розвитку техніки обробки каменю, вдосконалення навичок в різних галузях господарства (мисливство, збиральництво, домобудівництво) та мистецтва. Втім цього було недостатньо для розуміння конкретного змісту еволюції індустрій, своєрідності окремих груп чи окремих пам'яток. Місцеві особливості пам'яток «нівельювались» через широкі і досить часто безпідставні аналогії, проведені на рівні типу. В результаті залишались практично нерозкритими структури груп інвентаря і своєрідність кожної окремої індустрії.

З часом було здійснено спробу обґрунтування так званої молодовської верхньопалеолітичної культури з двома етапами її розвитку — ранньомолодовським та пізньомолодовським. Етапи виділялись на основі певних типологічних змін, головним чином, між колекціями 7-го та 6-го шарів стоянки Молодове V³. Ця культура була виділена під впливом ідей О. М. Рогачова⁴, який запропонував і обґрунтував гіпотезу про існування археологічних культур у прильодовиковій Європі. Більшість придністровських пам'яток було віднесено до цієї культури⁵. М. Отт (1981) спробував обґрунтувати тезу про належність більшості пам'яток верхнього палеоліту Подністров'я до гравету. Внаслідок поширення ідей про віднесення переважної частини пам'яток пізнього зледеніння до різних фаз розвитку так званого східного гравету, поступово, без належного обґрунтування, верхній палеоліт Подністров'я включається в ареал розвитку «східного гравету».

Безсумнівно, таке визначення правомірне, але тільки для певної групи пам'яток. В останні роки в Подністров'ї та на прилеглих до нього із заходу територіях було виділено ще дві-три різновидності пам'яток, що не належать до «східного гравету»⁶. Це — пам'ятки перехідні від мустьє до верхнього палеоліту (культура Бризени) та оріньякські, які поділяються на кілька культурно-хронологічних груп⁷. Було здійснено спробу розчленування граветських пам'яток на еволютивні фази розвитку і віднесення їх до обширного ареалу «східного гравету»⁸. Проте вже зараз зрозуміло, що гравет Подністров'я відрізняється від гравету Десни, Дону та Дніпра. В чому ж полягає ця відмінність? Щоб відповісти на це питання необхідно дати розгорнуту характеристику подністровського гравету.

1. Структура індустрій подністровського гравету

Для з'ясування структурних особливостей цих індустрій необхідно визначитись у питанні: що ми розуміємо під терміном «подністровський гравет»?

Отже, подністровський гравет включає індустрії пізнього зледеніння долини Дністра і прилеглих до нього — із заходу аж до Карпат та на схід до Південного Бугу — територій. В інвентарі цих пам'яток практично відсутні оріньякські типи знарядь (скребки високих форм, пластини з крутою ретушшю по краях, муст'єроїдні форми, як от: гостроконечники, скребла, зубчасті і виїмчасті вироби), відсутні тут як листоподібні так і інші вістря, епізодичні культуровизначні для костьонківсько-павлівсько-вілендорфського єдинства знаряддя (ножі костьонківського типу, вістря з боковою виїмкою, листоподібні вістря «павлівського типу»)⁹. Які ж основні компоненти індустрій придністровського гравету? Це переважно кінцеві скребки на видовжених пластинах інколи з неретушованими поздовжніми краями, бокові різці, прості серединні різці; в ранніх індустріях (Молодове V, шари 10—7, Чутулешть I, Міток — Малул Галбен, граветські шари, Оселівка II, нижній шар, Кормань IV, шари 7—6 тощо) наявні одинарні й двокінцеві вістря на крупних пластинах і, як головний компонент, різноманітні пластини й пластиночки з притупленим краєм чи краями (вістря гравет і мікрогравет, гольчасті вістря, «пилочки»). Зрідка трапляються кремневі проколки і знаряддя, оброблені пласкою підтескою, крупні рубують знаряддя. Найбільш характерні кістяні знаряддя: молоточкоподібні та сокироподібні знаряддя з поздовжнім лезом з рогу північного оленя, веретені подібні однопазові, двопазові та безпазові вістря з круглим і овальним перетином, лошила, проколки, випрямлячі і «мотики» з рогу північного оленя, поздовжні руків'я для складних (компаративних) знарядь. На фінальних етапах розвитку з'являються голки з вушками, гарпуни (Косоуци, Котул Микулинць). На ранньому етапі гравету практично невідомі мистецькі вироби та прикраси. Вони з'являються лише після рубежу в 20 тис. років тому. Відомо дві жіночі фігурки (Косоуци, шар 2а, Молодове V, шар 3), деякі гіпотетичні фігурки із 9-го та 7-го шарів Молодове V, фігурка бізона із 2-го а шару Косоуц, орнаментовані предмети утилітарного призначення (гольники, вістря, «мотики», лошила, випрямляч з антропоморфною фігуркою із 7-го шару Молодове V). Прикраси репрезентовані підвісками із зубів, браслетами із ікла мамонта, викопних мушлів (Косоуци), амулети-підвіски із мергелю (Молодове V, шар 7, Косоуци, шар 2а, Міток — Малул Галбен, шар 3).

На всіх граветських пам'ятках переважають різці, серед яких — бокові, в ранніх пам'ятках за ними слідують скребки на пластинах, в більш пізніх — різноманітні пластинки з притупленим краєм.

У граветських пам'ятках Дністровського та прилеглих до нього регіонів немає так званих земляно-кістяних жител. Наявні тут будівлі — легкі наземні житла тимчасового використання. Від них залишились інтенсивно зафарбовані золою плями з вогнищами в центрі, інколи біля передбачуваного входу. Такі житла відомі в деяких шарах стоянок Молодове I та V, Межигірцях, Косоуцах, Чутулешти I. На деяких стоянках (Молодове V, Косоуци) зафіксовано численні прості вогнища (інколи в межах передбачуваних жител і поза ними), інколи навколо них відмічено ямки (Косоуци).

Головними об'єктами полювання для граветського населення Подністров'я були, переважно, північний олень, кінь, бізон, зрідка мамонт. Останній переважає лише на одній із найбільш північних стоянок Подністров'я — у Межигірцях.

Переважна частина граветських стоянок Подністров'я є сезонними осінньо-літніми поселеннями. Це визначається за фактом відсутності у фауні кісток північного оленя віком менше 8—9 місяців, а також малопотужним культурним шаром.

Майже на всіх стоянках за сировину для виготовлення знарядь слугував місцевий високоякісний дністровський або волинський жовновий кремій. Відмічено лише два винятки: обсидіан у Косоуцах (5 шар) та чорний аудійський сланець, що трапляється в Карпатах — Чутулешти I.

На більшості граветських пам'яток Подністров'я широко репрезентовано різні допоміжні вироби із каменю-сланцю, пісчаника, які використовувались як «м'які» відбійники, підставки, наковальні, абразиви, терковики. Цей факт свідчить про велику роль збиральництва у верхньопалеолітичного населення цього регіону. Хоча, безсумнівно, не всі із названих допоміжних знарядь, ми пов'язуємо саме із збиральництвом.

2. Феномен багатощарових гравецьких пам'яток між Карпатами та Південним Бугом

Загальновідомо, що більшість палеолітичних стоянок розташовано поблизу водяних джерел, виходів сировини, в місцях, де в давнину були життєво-важливі ресурси — багатий тваринний та рослинний світ. Цим умовам цілком відповідали басейни Середнього Дністра та Середнього Пруту, Бугу, Десни, Дону та їхніх притоків. Але чому люди не раз приходили сюди, інколи з перервами в сотні і навіть тисячі років? Стосовно території на схід від Карпат пояснення може бути таке. Відомо, що основна здобич у цей час тут — північний олень — тварина з кочовим способом життя. Навесні, слідом за смугою танучих снігів, стада оленів просувались на північ, інколи на тисячі кілометрів¹¹. Влітку північний олень не зустрічається між Карпатами та Бугом. Він проводив літо на півночі Руської рівнини, виводив тут потомство, а восени, рухаючись уздовж передгір'їв Східних Карпат, повертався на південь. Саме тут, на схід від Карпат, у захищених ландшафтах він знаходив достатньо їжі для зимівлі. Згідно із спостереженнями над кочівками карибу в Північній Америці, північний олень перемищається у складі численних стад, що налічували від кількох сотень до десятків тисяч особин за строго визначеними маршрутами, прокладеними в давнину. Водяні перешкоди долались також у визначених місцях. Очевидно, палеолітична, а особливо пізньопалеолітична, людина Подністров'я, облаштовувала свої стоянки в місцях переходу оленем річок. Під час подолання численними стадами водних перешкод, первісна людина полювала, запасуючись м'ясом інколи на всю зиму. Саме в місцях цих вікових шляхів пересування північного оленя й розташована переважна більшість багатощарових стоянок (Ріпичені-Ізвор, Міток — Малул Галбен, Котул Микулинць, Молодове I, V, Кормань IV, Оселівка, Атаки, Косоуци, Володимирівка). Відомо, що північний олень змінював маршрути приблизно один раз на 60—100 років¹². Очевидно, первісна людина залишала місце проживання залежно від перекочовок північного оленя і поверталася з їх поновленням. Напевно, так можна пояснити феномен багатощарових палеолітичних стоянок Попруття, Подністров'я і Побужжя. Влітку, коли в цих краях зникав північний олень, первісна людина полювала на інші види тварин — коня, бізона, мамонта, які мешкали тут протягом року. Люди пересувались у пошуках невеликих стад і поодиноких тварин у передгір'ях Карпат та в степах Північного Причорномор'я, де, певно, знаходиться більшість весняно-літніх верхньопалеолітичних стоянок.

3. Хронологія гравету Подністров'я

Про час появи найбільш ранніх гравецьких колективів між Карпатами та Дністром і про їх часову еволюцію можна говорити лише на основі даних абсолютної та відносної хронології.

Еволюція верхньопалеолітичної людини в Подністров'ї, як власне і на інших просторах прильодовикової Європи, відбувалася на тлі цілого ряду природних змін, які мали як глобальний, так і обмежений, місцевий, характер. Початок розвитку гравету в цьому регіоні збігається з початком формування брянського викопного ґрунту (Штілфрід В, дофіновський ґрунт), який в різних місцях датується в межах приблизно 32—24 тис. років тому. Цей палеоґрунт слугує досить надійним маркірувальним фактором для пізньочетвертинного часу. Після рубежу 24 тис. років тому почалося похолодання з періодичними короткочасними потепліннями, яким відповідають слаборозвинуті викопні ґрунти (Тюрсак (22—20 тис. років) та Ляско (приблизно 17 тис. років тому)). Останні два потепління рідше фіксуються у терасових відкладах Прута та Дністра. На кінець пізнього зледеніння відносять формування ембріональних ґрунтів Дріас, Беллінг та Алерьод.

З брянським викопним ґрунтом на стоянці Молодове V пов'язані культурні шари 10 і 9. І. К. Іванова відмічає здвоєність цього ґрунту і фіксує в ньому два піки потеплень, розділених періодом похолодання. Одночасно вона не заперечує можливості того, що шари 9 та 10 є єдиним культурним шаром¹³. Спостереження, зроблені П. Езартсом та нами у 1997 р. на стоянці Молодове V, в цілому, підтверджують висновки І. К. Іванової. Ще раніше дев'ятий шар цієї стоянки отримав дату $28\ 100 \pm 1000$ і $29\ 650 \pm 1320$ (ЛГ-15). Ці шари (чи шар) є на сьогодні найбільш ранніми гравецькими проявами в Подністров'ї.

Із продатованих верхньопалеолітичних стоянок басейну Пруту найбільш ранню — перший граветський шар стоянки Міток — Малул Галбен — зафіксовано також у викопному ґрунті типу брянського, він має дату $27\ 500 \pm 600$ (ОХ-1778)¹⁴. До цього ж періоду потепління, але до верхньої частини викопного ґрунту, відносяться матеріали Чутулешт¹⁵, 8-го шару стоянки Молодове V (понад 24 600 (ЛУ-14)), нижнього шару Корпача (25 250 300 ГрН-9758), 7-го шару Кормані IV (25 140 350 — ЛУ-586 і 24 500 500 — ГН-1099). Варто зауважити, що в шарах 7 та 6 стоянки Кормань IV, які О. П. Черниш відніс до оріньяку, менше граветських рис ніж в інших, але досить слабко й невиразно проглядаються і оріньякські елементи. Ми вважаємо їх все-таки граветськими. Напевне, до кінця брянського потепління і початку наступного похолодання відноситься 7-й шар стоянки Молодове V (23 700 — 320 — ГН-10 та 23 000 800-МО-11). Для комплексів II—III граветських шарів стоянки Міток — Малул Галбен отримано понад 10 радіовуглецевих дат, які дають змогу синхронізувати їх з шарами 8—7 стоянки Молодове V¹⁶. Верхній граветський шар Міток-Малул Галбен має також низку радіовуглецевих дат у діапазоні 20—22 тис. років¹⁷. На жаль, старі дати для стоянок Молодове V та Кормань IV не калібровані, мають великий діапазон розкиду і, очевидно, будуть поповнені новими¹⁸.

Для встановлення хронології пізніх етапів розвитку гравету Подністров'я, який фіксується у відкладах пізнього зледеніння (враховуючи короточасні потепління типу Ляско), є комплекс дат для шарів 6—1а стоянки Молодове V, більше 40 каліброваних дат для стоянки Косоуци¹⁹, понад 20 дат для граветських стоянок Румунської Молдови²⁰, низка дат для стоянки Кормань IV²¹. Культурні шари граветських пам'яток залягають у лесах, супіщаних відкладах, які накопичувались в умовах стабільних похолодань. Разом з тим, у цих, нібито гомогенних відкладах, зокрема на стоянці Косоуци в останні роки виокремлено низку циклічних ґрунтоутворень ембріонального типу, з якими корелюються 16 із 21 культурного шару цієї стоянки²². Такого роду роботи розпочались минулого року на стоянці Молодове V. Це дасть змогу уточнити хронологію культурних шарів та провести кореляцію з однотипними стоянками в басейні Дністра та Пруту.

Радіовуглецеві дати для гравету Подністров'я варіюють у межах 29—28 і 12—11 тис. років тому. Згідно з останніми розробками²³ гравет Подністров'я і суміжних територій протягом 8 тис. років розвивався паралельно з оріньяком, найбільш пізні пам'ятки якого датуються близько 20 тис. років до н. е.²⁴

4. Проблеми генези гравету у Подністров'ї

З відкриттям верхнього палеоліту в Подністров'ї водночас постало питання про його походження, періодизацію і культурну атрибуцію. Н. Морошан розділив верхній палеоліт Дністра та Пруту на три фази оріньяку та три фази гравету²⁵. Практично цієї ж схеми дотримуються дослідники верхнього палеоліту Румунії і нині²⁶. П. Й. Борисковський зазначив, що у верхньому палеоліті Подністров'я відсутні пережитки мустьєрської традиції. Цим самим він нібито заперечує переростання місцевого мустьє у верхній палеоліт²⁷. Дещо інших висновків щодо походження і розвитку верхнього палеоліту в цьому регіоні дійшов О. П. Черниш. Спочатку він притримувався періодизації П. Й. Борисковського, з часом почав виводити верхній палеоліт із місцевого левалуазького мустьє, вважаючи при цьому, що шари 11-а та 10-а на стоянці Молодове V є яскравим тому підтвердженням²⁸. Однак ці матеріали, немовби перехідні між мустьє та верхнім палеолітом, нечисленні та невиразні, майже непридатні для повноцінного техніко-типологічного аналізу. Зважаючи на стратиграфію, ці культурні шари є мустьєрськими. О. П. Черниш неодноразово відмічає, що пам'ятки першого (бабинського) та другого (вороновицького) ступенів у верхньому палеоліті Подністров'я належать до оріньякського часу²⁹. Безсумнівно, хронологічно вони відповідають оріньякській добі, але сутність їх граветська. О. П. Черниш жодного разу не спробував (окрім наведеного широкого кола аналогій) обґрунтувати переростання місцевого мустьє у верхній палеоліт, не запропонував ні критеріїв для цього. Г. П. Григор'єв констатував наявність у Подністров'ї молодовської культури з двома етапами розвитку та липської(?)³⁰, але жодного разу не сформулював свої погляди на проблему генези цих культур. М. В. Аникович заперечує існування «бабинського» етапу, а молодовську верх-

ньопаалеолітичну культуру виводить із селетської культури(?)³¹. Варто зауважити, що окремі селетські симетричні вістря, які трапляються на ранніх етапах гравету Подністров'я (шари 10—8 стоянки Молодове V) характерні для широкого кола пам'яток, як наприклад Павлов. Втім, такі характерні для селету двобічні форми відсутні в граветі Подністров'я (як виняток — один предмет із Молодове V).

Таким чином, навіть зараз нема єдиної думки про походження гравету в Подністров'ї. Ми також не претендуємо на повне розкриття цієї проблеми. Спробуємо лише викласти свої думки з цього приводу.

Нижні шари стоянок Молодове V, Кормань IV, Міток — Малул Галбен, які віднесено до гравету, мають абсолютно верхньопаалеолітичний вигляд, у колекціях відсутні будь-які архаїчні елементи. Тому практично неможливо говорити про вираження гравету із місцевого муст'є. В Циркум-карпатській зоні відома низка пам'яток та культур перехідних від муст'є до верхнього палеоліту та ранніх верхньопаалеолітичних. Це — богуніце, селет, орін'як. На думку багатьох фахівців найбільш відчутний факт становлення гравету в Центральній Європі відмічено в 5—6-му шарі стоянки Вілендорф II, що мають дати між 30 000 та 28 000 В. Р. Однак, саме тут, як, власне, і в згаданих вище дністровських пам'ятках, ми маємо вже сформовану граветську індустрію. Богуніце (богуніцьен) вважається одним із найдавніших центральноєвропейських верхньопаалеолітичних культур. Вік основних пам'яток укладається в діапазон 42 900—36 000 В. Р.³³ Ці дати в цілому збігаються з хронологією орін'яку Вілендорфа II та 2-го шару печери Бачо-Кіро³⁴. Разом з тим структура інвентаря в цих двох верхньопаалеолітичних проявах абсолютно різна. Індустрія богуніце вміщує досить виразний левалуазький елемент, граветські риси майже відсутні. Орін'як Бачо-Кіро і, можливо, нижніх шарів Міток — Малул Галбен позбавлений двобічнооброблених форм, має деякі тенденції в оформленні знарядь притуплюючою ретушшю (менше в Бачо-Кіро, більш відчутно в нижніх шарах Міток — Малул Галбен). На наш погляд, саме цей різновид орін'яку і слід вважати генетичною основою раннього гравету Центральної та Південно-Східної Європи (в тому числі Карпатсько-Дністровського регіону). У подальшому, очевидно, гравет розвивався за запропонованою М. Оттом схемою³⁵. Нові дослідження в Подністров'ї дають змогу детальніше висвітлити проблему походження гравету.

5. Еволюційні фази розвитку гравету Карпатсько-Дністровського регіону

У запропонованій М. Оттом та колегами³⁶ схемі розвитку гравету в Центральній та Східній Європі брались до уваги лише матеріали опорних стоянок, таких як Молодове V, Міток — Малул Галбен, Косоуци. Спробуємо зіставити з цією схемою матеріали інших граветських пам'яток.

Найбільш давні граветські пам'ятки Карпато-Дністровського регіону віднесено до *другої* стадії розвитку гравету Центральної та Східної Європи (Міток — Малул Галбен, цикли 7б, 7а, 6б, 6а; 29000—25000 В. Р., Молодове V, шари 10—8; 28000—26000 В. Р.). Для індустрій цієї фази характерні видовжені пропорції знарядь (7—12 см), відмітні граветські риси, такі як симетричні вістря з похило ретушованими кінцями, кінцеві скребки, серединні, бокові та косо-ретушні різці, окремі пластини та пластинки з притупленим краєм. Зазначені пам'ятки можна охарактеризувати як макрогравет. До цієї стадії, на наш погляд, належать стоянки: Чутулешть I³⁷, 7-й шар Кормані IV, нижній шар Стинки Ріпічень(?), а також численні підйомні матеріали, в яких спостерігаються схожі типологічні ознаки³⁸.

До *третьої* стадії розвитку гравету віднесено цикли 5б, 5а, 4б, 4а стоянки Міток — Малул Галбен, 8—7-й шари Молодового V (25000—22000 В. Р.). У цей час ще зберігається основний типологічний фонд попереднього етапу. Водночас з'являються нові форми знарядь, значно зростає кількість різноманітних пластин та мікропластинок з притупленим краєм (вістря гравет, окремі вістря з боковою виїмкою, ножі типу Ргані). Розширюється типологічний діапазон різців, серед яких на перше місце виходить боковий різець різних модифікацій. З цього часу різці превалюють у типологічних наборах. Зрідка трапляються короткожальні кремневі проколки. Досить виразно репрезентовані в пам'ятках цієї стадії рогові та кістяні знаряддя: випрямлячі, веретеноподібні пазові та безпазові

наконечники списів та дротиків, специфічні для гравету Подністров'я «мотижки» з рогу північного оленя, поздовжні руків'я для складних знарядь оснащених пластинками з притупленим краєм³⁹. Досить звичні проколки із трубчастих кісток. Цій стадії належать такі пам'ятки: Кормань IV, 6-й шар, Межигірці⁴⁰, Біла⁴¹, можливо, нижній шар Оселівки II⁴², Вороновиця I, Студениця (Біла Гора), Замостя I (тут як і в 7-му шарі Молодового V знайдено вістря з бічною виїмкою) та інші пам'ятки в Україні, Пирнул луй Істрате (нижній шар), Буда в Румунській Молдові. Варто зауважити, що, незважаючи на отриману дату для культурного шару стоянки Межигірці (17000), ми все ж відносимо її до третьої стадії, беручи до уваги абсолютно ідентичний техніко-типологічний вигляд індустрії.

Четверта стадія включає пам'ятки, що залягають в суглинках сформованих над викопним ґрунтом Штілфрід В (дофінівський). Вік цих пам'яток датується між 22000 і 20000 В. Р. із стратифікованих пам'яток до цієї стадії віднесено цикл 26 стоянки Міток — Малул Галбен, Міток — Пирнул луй Істрате (другий шар знизу) в Румунській Молдові, можливо Атаки I і Реча⁴⁴ в Молдові. В інвентарі цих пам'яток спостерігається відповідна тенденція до зменшення розмірів заготовок і знарядь. Зберігається традиція використання великої кількості пластинок з притупленим краєм, зникають багатофасеткові різці, з'являються у великій кількості короткі скребки, переважають бічні прямо-, косо-, і ввігнуторетушні різці. Зміни в інвентарі, очевидно, пов'язані з адаптацією господарства до мисливства і переробки продуктів полювання на північного оленя, менше на коня та бізона. Роль мамонта значно зменшується.

П'ята стадія розвитку гравету збігається з посиленням холодів за часів останнього вюрмського стадіалу. Хронологічно ця фаза добре продатована численними радіовуглецевими датами для стоянок Кормань IV (шари 5—1), Молодове V (шари 6—1а), Молодове I (шари 2—1), Косоуци (шари 1—21), Леспезь (шари 1—IV)⁴⁵, Коту Микулинць та ін. Індустрії цих пам'яток синхронні матеріалам стоянок Добранічівка, Межирічі на Дніпрі, Анетівка II у Північному Причорномор'ї та ін. датуються проміжком 19000—11000 В. Р. Якщо говорити про граветський «епізод»⁴⁶, то для Подністров'я він відповідає саме цьому відрізку часу. Культурні шари на пізньограветських стоянках залягають в покривних суглинках (горизонти 1 і 2 причорноморського лесу)⁴⁷, які переривались коротким інтерстадіалом Ляско і горизонтами ґрунтоутворення давнього Дріасу, Бьолінгу та Алерьоду. Ці моменти добре проглядаються в розрізі стоянки Косоуци⁴⁸. В часи найбільшого похолодання проходив відтік частини палеолітичного населення з більш північних регіонів у долини Дністра, Пруту та їхніх притоків. Зростання кількості людських колективів на обмежених територіях призводило до нівелювання культурних традицій в обробці каменю за односторонньої адаптації інвентаря для обробки продуктів полювання на північного оленя. Серед стратифікованих пам'яток цього часу варто відзначити стоянки Пояна Чирешулуй, Леспезь, Котул Микулинць в Румунській Молдові, Косоуци, Подгори⁴⁹ у Молдові, Кормань IV (шари 5—1), Молодове I (шари 2—1), Молодове V (шари 6—1а) в Україні.

На наш погляд, одночасно з наступом ранньоголоценових потеплінь у Подністров'ї зникають граветські традиції, населення цього регіону залишає обжиті території і на зміну йому приходять колективи мезолітичного часу, з іншими техніко-типологічними традиціями.

Висновки:

1. Походження гравету в Карпатсько-Дністровському регіоні тісно пов'язане з оріньякськими пам'ятками типу Бачо-Кіро та нижніми шарами стоянки Міток — Малул Галбен.
2. Гравет Подністров'я і суміжних земель є окремим варіантом гравету, який розвився у 29000—28000 В. Р. — кінці пізнього зледеніння.
3. Гравет цього регіону розвивався, протягом близько 8000 років паралельно з іншими місцевими культурами: прутською, оріньякською та рашківською, зазнаючи незначних культурних запозичень з боку останніх.
4. Феномен багаторазових верхньопалеолітичних пам'яток у цьому регіоні можна пояснити багаторазовим заселенням місць поблизу вікових шляхів коців північного оленя.
5. Структура індустрій гравету Подністров'я і прилеглих областей зумовле-

на тенденцією до адаптації основних форм знарядь для обробки продуктів полювання на північного оленя.

6. У рамках гравету Подністров'я можна виокремити ряд локальних верхньопалеолітичних культур, які, в цілому, входять в обширний ареал розвитку східного гравету.

7. Східний гравет репрезентує конгломерат верхньопалеолітичних культур з різною генетичною підосною. Фоновим елементом у цих культурах (вілендорфсько-павлівсько-костенківська єдність, ранньо- та пізньомолодовські культури, анетівська та коосуцька культури) слугують різні модифікації пластин і пластинок з притупленим краєм як вияв технологічної модифікації використання в трудових операціях складних знарядь.

8. На нашу думку, не слід ототожнювати культурний масив «східного гравету» з єдиною групою верхньопалеолітичного населення^{*}.

Примітки

¹ *Кетрару Н. А.* Памятники эпох палеолита и мезолита. Археологическая карта Молдавской ССР.— Кишинев, 1973.— Вып. 1; *Черныш А. П.* Палеолит и мезолит Приднестровья.— М., 1973; *Красковский В. И.* Памятники палеолита и мезолита Северо-Западного Причерноморья.— Киев, 1978; *Борзиак И. А.* Поздний палеолит Днестровско-Карпатского региона. // Первобытные древности Молдавии.— Кишинев, 1983.— С. 33—64.

² *Борискич Яскый П. И.* К вопросу о периодизации палеолитических памятников Поднестровья // Вестник ЛГУ.— 1948.— № 2; *Черныш А. П.* Палеолит...— С. 52.— Рис. 21.

³ *Григорьев Г. П.* Верхний палеолит // МИА.— 1970.— Вып. 166.— С. 43—46.

⁴ *Рогачев А. Н.* Многослойные стоянки Костенковско-Борщевского района и проблема развития культуры в эпоху верхнего палеолита на Русской равнине // МИА.— 1957.— № 59.

⁵ *Рогачев А. Н., Аникович М. В.* Поздний палеолит Русской равнины и Крыма // Палеолит СССР (Археология СССР).— М., 1984.— С. 162—272.

⁶ *Borziac I.* Paleoliticul si mezoliticul in spatiul dintre Nistru si Prut // *Thraco-Dacico*.— Bucuresti.— 1994.— Y, XY, 1—2.— P. 19—41.; *Chirica V., Borziac I., Chetaru N.* Le Paleolithique superieur ancien entre le Nistru et Tissa.— Iasi.— 1996.— 245 p.

⁷ *Chirica V., Borziac I., Chetaru N.* Le Paleolithique...— P. 166; *Chirica V., Borziac I.* L'aurignacien tardif des Carpates a Dniestr // *The Upper Palaeolithic. XIII International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences*.— Forli — Italia 8/14 september.— 1996.— Forli.— 1996.— P. 99—121.

⁸ *Otte M., Noiret P., Chirica V., Borziac I.* Rythme evolutif du Gravettien Oriental // *The Upper Palaeolithic*...— P. 213—226.

⁹ *Григорьев Г. П.* Отношение восточного граветтёна к Западу // *Восточный граветт*.— М., 1997.— С. 44—48.

¹⁰ *Ситник О. С., Бозуцький А. Б., Кулаковська Л. В.* Стратифіковані пам'ятки палеоліту в околицях Галича // *Археологія*.— 1996.— № 3.— С. 92—96.

¹¹ *Binford L. R.* Bones. Ancient Men and Modern Myths.— Orlando, San Diego ets.— 1981.— P. 150—151.

¹² *Binford L. R.* An Archaeological Perspective.— New York.— 1972.— P. 422—450.

¹³ *Иванова И. К.* Палеогеография и палеоэкология среды обитания людей каменного века на Среднем Днестре. Стоянка Молодово V // Многослойная палеолитическая стоянка Молодово V: Люди каменного века и окружающая среда.— М., 1987.— С. 94—123.

¹⁴ *Otte M., Lopez-Bayon I., Noiret P., Borziac I., Chirica V.* Recherches sur le Palcolithique superieur de la Moldavie // *Anthropologie et Prehistoire*.— Bruxelles.— 19.— Vol. 107.— P. 1—36.

* Роботу виконано завдяки фінансовій підтримці проекту ІНТАС-96-0072. Керівник — проф. Ж.-М. Женест (Франція).

¹⁵ *Borziac I., Chetaru N.* Statiunea din paleoliticul superior Ciutulesti 1 // *Archeologia Moldovei*.— Bucuresti.— 1995.— P. 95—113.

¹⁶ *Otte M., Lopez-Bayon I., Noiret P., Borziac I., Chirica V.* Recherches...— P. 11—22.

¹⁷ *Ibid*...— P. 27.

¹⁸ У 1997 р. на стоянці Молодове V поновились роботи з вивчення стратиграфії і з метою відбору зразків для нового датування. Роботи провадяться україно-молдово-бельгійською експедицією.

¹⁹ *Damblon F., Haesaerts P., Borziac I., Van Der Plicht.* Climatic events and Upper Palaeolithic chronology in the Dniestr Basin. New radiocarbon results from Cosautsi // *Prehistoire Europeene*.— Liege.— 1997.— № 12.

²⁰ *Honea K.* Morfostructural stratigraphic variability of Aurignacian. Cultural Levels at Mitoc-Malu Galben (Botosani County) Middle Prut Valley, Romania // *Dacia*.— 1989.— P. 1—9.

²¹ *Черныш А. П.* Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV и ее место в палеолите // Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV.— М., 1977.— С. 24—61.

²² *Damblon F., Haesaerts P., and Van Der Plicht.* New Datings and considerations on the chronology of Upper Palaeolithic sites in the Great Eurasian Plain // *Prehistoire Europeene*.— Liege.— 1996.— Vol. Y.— 9.— P. 177—231.

²³ *Borziac I.* Paleolithicul si mezoliticul...— P. 19—41.

²⁴ *Борзияк И., Гольдберт, Медяник С. И., Моток В. Е.* Археология и палеогеография стоянки Климауцы 11 // *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдовы*.— Кишинев, 1992.— С. 31—48.

²⁵ *Morosan N.* Le Pleistocene et le paleolithique de la Roumanie du Nord-Est // *Anuarul Institutului Geologic al Romaniei*.— Bucuresti, 1938.— Vol. XIX.

²⁶ *Brudiu M.* Paleolithicul superior si epipaleolithicul din Moldova.— Bucuresti, 1974.

²⁷ *Борисковский П. И.* Палеолит Украины // *МИА*.— 1953.— 40.— С. 355—390.

²⁸ *Черныш А. П.* Эталонная многослойная стоянка...— С. 24—26.

²⁹ Там же.— С. 27.

³⁰ *Григорьев Г. П.* Верхний палеолит...— С. 43—63.

³¹ *Аникович М. В.* К вопросу о правомерности выделения «бабинской ступени» позднего палеолита Приднестровья // *Молдавское Поднестровье в первобытную эпоху*.— Кишинев, 1987.— С. 42—63; *Grigorieva G. V., Anicovich M. V.* Au sujet des liens culturels entre certaines industries du Paleolithique superieur d'Hongrie et de l'Europe d'Est // *Le Paleolithique et le Neolithique de la Roumanie en contexte Europeen*.— Iasi, 1991.— P. 72—89.

³² *Haesaerts P.* Nouvelles recherches au gisements de Willendorf (Basse Autriche) // *Bulletin de L'Institut Royal des Sciences Naturelles de Belgique. Sciences de la Terre*.— 1990.— 60.— P. 203—218; *Otte V.* Revision de la sequence du Paleolithique superieur de Willendorf (Basse Autriche) // *Bulletin de l'Institut Royal des Sciences Naturelles de Belgique. Sciences de la Terre*.— 1990.— 60.— P. 219—228.

³³ *Svoboda J.* The Bohunician // *Feuilles de Pierre*.— ERAUL.— Liege, 1990.— 42.— P. 199—211; *Svoboda J. a kol.* Paleolit Moravy a Slezska // *Dolnovestonicke studie*.— Brno, 1994.— Sv. 1.— P. 105.

³⁴ *Kozłowski J. K.* Le Bacokirien — la plus ancienne industrie du Paleolithique superieur en Europe // *Middle & Early Upper Palaeolithic in Balkans. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego*.— Warszawa-Krakow, 1979.— DXXIY.— P. 77—101.

³⁵ *Otte M., Noiret P., Borziac I.*...— P. 213—226.

³⁶ *Ibid*...— P. 215—220.

- ³⁷ *Borziac I., Chetaru N. Statiunea din...*— P. 95.
- ³⁸ Борзяк И. А. Поздний палеолит Днестровско-Карпатского региона. (Опыт систематики) // *Первобытные древности Молдавии.*— Кишинев, 1983.— С. 33—64.
- ³⁹ *Черныш А. П. Эталонная многослойная стоянка...*— С. 35—93; *Borziac I. Quelques donnees prealablea sur l'habitat Tardipaleolithique pluristratifie de Cosseoutsy sur le Dniestr Moyen // Le Paleolithique et le Neolithique de la Roumanie en contexte Europeen.*— Iasi, 1991.— P. 56—71; *Borziac I., Beldiman C. Corpuri de unelte compozite in situri paleolitice din Bazinul Nistrului si regiunile limitrofe.(Rezumat) // Lucrarile simpozionului de arheologie.*— Targoviste, 1996.— P. 52—55.
- ⁴⁰ *Кулаковська Л., Ситник О. Про новий палеолітичний осередок в Подністров'ї // Охоро-на історико-культурної спадщини: історія та сучасність.*— К., 1996.— С. 102—105.
- ⁴¹ *Петриченко Н. Ф. Позднепалеолитическая стоянка Биля на Пруте // СА.*— 1964.— № 3.— С. 215—218.
- ⁴² *Черныш А. П. Палеолит и мезолит...*— С. 114—120.
- ⁴³ *Борисковский П. И. Палеолит Украины...*— С. 114—120.
- ⁴⁴ *Кетрару Н. А. Памятники эпох палеолита и мезолита...*— С. 86—88, 107; *Кетрару Н. А. Палеолитическая стоянка Реча в Кодрах // Археологические исследования в Молдавии в 1984.*— Кишинев.— 1989.— С. 3—16.
- ⁴⁵ *Bitiri M., Capitanu V. Asezarea paleolitica de la Lespezi, judetul Bacau // SCIV.*— 1963.— Y, XIV, 1.— P. 136—138.
- ⁴⁶ *Anikovich M. Early Upper Palaeolithic Industries of Eastern Europe // Journal of World Pre-history.*— 1992.— Vol. 6.— № 2.— P. 205—245.
- ⁴⁷ *Турло С. И., Артюшенко А. Т. Палинологическое обоснование стратиграфического расчленения лессовых отложений Украины // Четвертичный период. Палеогеография и литология.*— Кишинев, 1989.— С. 171—177.
- ⁴⁸ *Damblon F., Haesaerts P., Borziac I., Van Der Plicht J. Climatic events...*— P. 6.
- ⁴⁹ *Borziac I. Podgori I — noua statiune pluristratigrafica din paleoliticul superior in bazinul Nistrului Mijlociu // Anuarul II.*— Chisinau, 1995.— P. 173—183.

И. О. Борзяк, Л. В. Кулаковская

ГРАВЕТТ ПОДНЕСТРОВЬЯ. ОБЩИЙ ОБЗОР

В статье рассматриваются проблемы, связанные с возникновением и развитием комплексов «восточного граветта» в Поднестровье и сопредельных территориях. Генезис граветта связан здесь, на наш взгляд, с ориньякскими комплексами II слоя Бачо-Киро и нижних слоев стоянки Миток-Малул Галбен. Феномен многослойных поднестровских стоянок объясняется их расположением на путях древних кочевков северного оленя. Структура инвентаря основных памятников этого региона предопределена адаптацией инвентаря к переработке продуктов охоты. Граветт Поднестровья является частью обширного региона развития позднего палеолита обозначенного как «восточный граветт».

I. O. Borziac, L. V. Kulakovskaya

GRAVETTE OF THE DNIESTER AREA

The paper is devoted to the aspects pertaining to emergence and development of the «Eastern Gravette» complexes situated in the territory of the Dniester banks and in the neighbouring territories. In our opinion the Gravettian genesis is connected with the Aurignacian complexes of the II Vacio-Chiro layer and the lower Mitoc-Malul Galben layers. The phenomenon of the multi-layer Dniester sites owes its existence to the location of these sites at the ways of multi-century migration of the reindeer. The tool composition of the main Gravettian sites of the Dniester area is predetermined by the tool adaption for the processing of the reindeer hunting products. The Dniester Gravette is a part of the vast area of the later Palaeolithic development, denominated as the «Eastern Gravette».